

**Политическа комуникация и парламентарна реторика
Political Communication and Parliamentary Rhetoric**

**Концепцията на Такис Папас за популизма
като демократичен илиберализъм**

DOI 10.55206/PNTQ2527

Атанас Ждребев

Институт за исторически изследвания при Българската академия на науките
Имейл: atanasbobi@abv.bg

Абстракт: В статията се разглежда концепцията на Такис Папас за популизма като демократичен илиберализъм. Използвани са методите на кабинетното проучване (desk research) и е направен критичен обзор и прочит на основни научни текстове на Такис Папас, отнасящи се до напрежението между популизма и либералната демокрация. В рамките на анализа са открити три основни елемента на тази концепция: първо, разграничението между либералната и популистката демокрация; второ, ролята на харизматичното лидерство; трето, каузалните механизми, които предизвикват появата и задържането на популизма на власт (политизация на общественото недоволство, създаване на нов кливидж между „народа“ и „елита“ и задълбочаване на политическата поляризация). Анализът включва и примери от съвременната политическа реалност от различни държави. Направени са изводи относно приноса на Такис Папас и по отношение на методологията на изследване при извеждане на емпирични характеристики на популизма, които са свързани с концептуално разгръщане на дефиницията за него, както и за неговата значимост в съвременната политика. Представени са изводи относно единиците за анализ, концептуалния обхват на понятието и неговите специфики.

Ключови думи: Такис Папас, популизъм, демократичен илиберализъм, популистка демокрация, каузални механизми

**Takis Pappas's Concept of Populism
as a Form of Democratic Illiberalism**

Atanas Zhdrebev

Institute for Historical Studies at the Bulgarian Academy of Sciences
E-mail: atanasbobi@abv.bg

Abstract: The article discusses Takis Pappas's concept of populism as democratic illiberalism. The method of desk research is used and a critical review and reading

of the main scholarly texts by Takis Pappas concerning the tension between populism and liberal democracy. The analysis has highlighted three main elements of this concept: first, the distinction between liberal and populist democracy; second, the role of charismatic leadership; third, the causal mechanisms that cause populism to emerge and stay in power (politicization of public discontent, creation of a new cleavage between “the people” and “the elite”, and deepening of political polarization). The analysis also includes examples from contemporary political realities in different countries. Conclusions are also drawn on Takis Pappas’s contribution in terms of research methodology in bringing out empirical characteristics of populism, which are related to conceptual unfolding of its definition as well as its relevance in contemporary politics. Conclusions regarding the units of analysis, the conceptual scope of the concept and its specificities are presented.

Keywords: Takis Pappas, populism, democratic illiberalism, populist democracy, causal mechanisms

Увод

Такис Папас изработва цялостна и съвършено нова концепция за популизма, която се отличава от съществуващите до момента изследвания и отправя множество критики към тях. Тя би могла да бъде определена като самостоятелна парадигма, тъй като не преповтаря базови изводи и заключения на мейнстрийма на многобройната литература по темата и притежава оригинален и неоспорим приносен характер. Именно нейната уникалност и рядко срещаната за подобен тип текстове непротиворечивост дават основание да фокусираме вниманието си върху трудовете на автора. Тази концепция е развита детайлно в монографията „Популизъмът и либералната демокрация“, както и в редица статии. Книгата проследява как популизъмът противостои на изградения в периода след Втората световна война демократичен либерализъм и застава на границата между либерализма и авторитарията. Емпиричната част на монографията прави сравнителен анализ между отделни държави от следвоенния период, в които либералната демокрация е изградила устойчива политическа традиция и популистките партии са участвали в изпълнителната власт поне в два последователни мандата. В хронологическа последователност е проследен възходът на популистите в Аржентина (1946 г.), Гърция (1980 г.), Перу (1990 г.), Италия (1994 г.), Венецуела (1998 г.), Еквадор (2007 г.), Унгария (2010 г.) и отново в Гърция (2013 г.). В методологически план в изследването се търси наборът от емпирични характеристики на популизма, които са необходими за неговото дефиниране; концептуалното разгръщане на дефиницията, позволяващо да се посочи кои точно са популистите; основанието за значимостта на популизма в съвременната политика. [1]

Още в предходни публикации Такис Папас разработва строга и прецизна методология (детайлизирана и в книгата), на базата на която определя като популистки съответно дадена партия, политически лидер или управление. Преди да преминем към конкретния анализ на концепцията, ще отбележим, че избраната методология създава известни предпоставки и рискове за редуциране и за изключване на множество отделни случаи на популизъм поради обстоятелството, че те не се вписват в рамките на конструираната идеална типология. Основният проблем произтича от виждането на Папас, че многообразието на единиците на анализ на популизма („политическо движение“, „идеология или убеждение“, „дискурсивен модел“, „политическа стратегия“, „вид представителство“, „специфичен политически стил“) затруднява намирането на работеща дефиниция с достатъчно високо равнище на концептуализация. Според него различните исторически и културни контексти не позволяват феноменът да се разглежда като хомогенна цялост, например не е възможно да се направи сравнение между американската Народна партия от XIX в., движението „Чаено парти“ и популистките апели на Доналд Тръмп. С други думи, не е възможно да се изработи дефиниция, която едновременно да отговаря на условията във всички посочени контексти. Респективно Папас критикува подходите, които се опитват да дадат определение за популизма на базата на изброяване на определен набор от характеристики, тъй като те поражда допълнителни въпроси за същността на други понятия. (Например, за да обясним същността на популизма като идеология, се поражда въпросът що е идеология?) Вторият случай, който предизвиква затруднение, се проявява, когато дадени характеристики, приети за собствено присъщи на популизма, са в идентична степен свойствени и за други явления. (Затруднението да приемем харизматичното лидерство като собствено присъща особеност на популизма произтича от факта, че съществуват политически партии и религиозни движения, които са оглавявани от харизматични водачи, но те не са популистки.) Така възниква опасността от неоправдано разширяване на концептуалния обхват и се налага редуциране на броя на спецификите на разглежданото понятие. Разнообразието на единиците на анализ предпоставя допускането, че съществуват „реални ситуации, при които всички тези характеристики или отсъстват, или най-малкото са изключително слаби“.

[2]

Папас критикува различните количествени методи за изследване на популизма като контент-анализа и дискурсивния анализ от гледна точка на надеждността на подбора на емпиричните данни, на правилността на кодирането, на достоверността на измерването. Необходимостта от операционализация на концепцията налага да се изработят ясни индикатори с уни-

версална приложимост за всеки един отделен случай и за всички променливи величини. [3]

От тези общи бележки е видно, че стремежът на Папас да изработи всеобхватна дефиниция с концептуална плътност създава предпоставки за редукция: проблематизира се значимостта на харизматичното лидерство като индикатор за наличие на популизъм; поставя се под въпрос релевантността и на идеологическия, и на дискурсивния подход, а отгук следва, че и методите за изследване на дискурса остават изцяло изключени от анализа; чрез оспорване на дефинициите на основни понятия на отделни места се стига до неоправдан формализъм, до отдаване на първостепенно значение на методологията, а не на същността. Налагането на твърде строги предварителни теоретични ограничения крие риск да се изключат от тематичното поле на популизма политически партии и лидери, които според доминиращите нагласи принадлежат към него. С други думи, дилемата при Папас се ситуираща между концептуализацията на дефиницията и нейната емпирична верификация.

В статията е направен опит за изясняване и за критически анализ на същността на понятието „демократичен илиберализъм“ като синонимен еквивалент на популизма и за систематизация на най-ключовите елементи от концепцията на Такис Папас, които присъстват систематично в неговите трудове, но, за съжаление, не са изложени в достатъчно добре структуриран вид. Ще бъдат открити следните три основни акцента: първо, разграничението между либералната и популистката демокрация; второ, ролята на харизматичното лидерство; трето, каузалните механизми, които предизвикват появата на популизма (политизация на недоволството, създаване на нов кливидж между „народа“ и „елита“ и задълбочаване на политическата поляризация). Трябва да се подчертае, че съществува известна условност в това разделение на параграфите, тъй като проблематиката е обща и често се получава преплитане на темите. С оглед на изискванията за обема фокусът е предимно върху теоретичната част, а многобройните емпирични примери ще останат на втори план.

Разграничение между либералната и популистката демокрация

Такис Папас остава верен на своя подход стриктно да дефинира всяко въведено работно понятие. Когато изработва своята концепция за популизма като демократичен илиберализъм, той целелолага две разграничения – съответно между популизма и либерализма и между популистката и либералната демокрация като отделни разклонения на представителната демокрация. По-надолу в статията се разглеждат двата проблема поотделно и се очертава взаимовръзката между тях.

А) Популизъм и либерализъм

Разграничението между популизма и либерализма е базирано върху три ключови елемента: „плюрализъм на разделителните линии в обществото; политическа умереност и постигане на консенсус; върховенство на закона и зачитане на човешките права“. Те съществуват при либерализма и отсъстват при популизма. [4]

Популизмът регистрира на тези три елемента поради следните причини: първо, той прилича на консерватизма със защитата на хомогенното и хармонично мнозинство на трудещите се хора и на социализма с поддържането на перманентно съществуващия конфликт между привилегированото мнозинство и непривилегированото малцинство. Второ, изостря политическите противопоставяния и поляризацията; избягва да търси консенсус и да постига компромиси. Трето, говори от името на доминиращото мнозинство в обществото, не зачита върховенството на закона и правата на малцинствата, поставя знак за равенство между силата на закона и силата на *vox populi*, оспорва легитимността на държавните институции. Освен това, с акцента си върху индивидуалната свобода следвоенният либерализъм се превръща в елитарен проект и така става уязвим от появата на популизма. [5]

В контраст, либерализмът признава, че модерното общество е разделено от многобройни кливиджи; полага усилие да ги преодолее чрез провеждане на консенсусна политика; зачита върховенството на закона и зачита правата на малцинствата. [6]

Трябва да подчертаем, че Такис Папас допуска една фундаментална фактологическа и концептуална неточност при извеждането на първата контрастна характеристика: не може да се търси никаква прилика между популизма и консерватизма. Горепосоченото твърдение на Папас е невярно поради следната причина: консервативната идеология отстоява естествения характер на социалните неравенства и няма как да приеме, че съществува хомогенно мнозинство на трудещите се хора, докато популизмът възниква преди всичко като протестна реакция срещу задълбочаващите се социални неравенства. Впрочем, оттук тръгва и идеята за непреодолимата пропаст между „народа“ и „елита“.

Подлежи на проблематизация и тезата, че либерализмът търси консенсус и преодоляване на кливиджите. В съвременния контекст тя е напълно релевантна за развитите устойчиви демокрации, които са възприели консенсусния политически модел. От друга страна, класическият либерализъм е строго индивидуалистичен и води началото си от Великобритания – държавата, която е изградила устминстърския модел. Можем да заключим, че напрежението между популизма и либерализма не се развива по оста кон-

фликт – консенсус, а засяга начините и правните механизми, по които се третира волята на мнозинството и волята на малцинството в едно общество.

Папас определя следните пет критерия, които са необходими, за да бъде една партия популистка: „1. участие в конкурентни избори; 2. Придържане към правилата и процедурите на парламентарната демокрация; 3. Поддържане на позицията, че обществото е разделено единствено по линията, отделяща „народа“ от неговия елит; 4. налагане на политическата поляризация с цената на разрушаване на консенсуса и умереността; 5. налагане на доминацията на мнозинството на цената на нарушаване на върховенството на закона.“ Ако дадена партия не покрива дори един от изброените пет критерия, тя не може да бъде считана за популистка. [7]

Петте критерия могат да се разглеждат като един от многобройните примери, при които наложените от самия Папас методологически ограничения стесняват възможностите и обхвата на анализа. Първият и вторият критерий са приложими за всяка една партия, която е част от конкурентната партийна система, независимо дали тази партия е популистка, или не е. Четвъртият критерий също е доста спорен, защото при едни ситуации консенсусът би могъл да просъществува под формата на унификация на народната воля, а при други е възможно поляризацията да не се развива по оста „народ – елит“ и вместо това да легитимира плуралистичните противопоставяния. Начинът, по който Папас поставя разграничението между либералната и популистката демокрация, стеснява обхвата на изследването. В своя по-ранна статия авторът откроява основните предимства на минималната дефиниция: популизмът е ситуиран в рамките на съвременната демокрация и от неговия обхват са изключени други явления като руското народничество и Американската народна партия от XIX в., или недемократични разновидности на популизма от типа на аржентинския перонизъм. Освен това, тя посочва двете конституитивни характеристики на анализа на популизма – недемократичността и илиберализма; акцентира върху оформиля се кливидж между демократичните и недемократичните сили, както и между либералните и илибералните сили. [8]

Забелязват се известни напрежения в сложната теза на автора. Той не приема схващането, което поставя знак за равенство между представителната и либералната демокрация, а се позовава на една друга теза, приета от теорията на демокрацията, според която представителната демокрация има две разклонения – либерално и популистко. Така обособява две тематични области, между които е разположен крайъгълният камък на неговата концепция. От едната страна, стои разграничението между популизма и илиберализма, а от другата – между популистката и либералната демокрация. Отгук произтича логичният въпрос как е възможно едновременно да съществува популистка демокрация, а недемократичността и илиберализмът

да бъдат характеристики на популизма; как е възможно популизмът да е феномен на съвременната демокрация и същевременно да съществуват недемократични негови разновидности като перонизма, изобщо има ли популизъм при т.нар. „популистски диктатури“. Могат да се поставят и редица други въпроси, които да подчертаят парадоксалния характер на тезата, приемаща, че популистката демокрация е обективна даденост и контрапункт на либералната.

Б) Либералната и популистката демокрация

Различията между либералното и популисткото направление на представителната демокрация се проявяват в три основни пункта, които третират съответно въпросите за индивидуалните и колективните права на човека, за ролята на изборните резултати като фактор за определяне на волята на суверена и за наличието на автократична тенденция при популизма.

На първо място, либералното направление акцентира върху действията на отделния индивид в рамките на съществуващите правни ограничения, дава примаг на индивидуалните ценности над социалния колективизъм. Популистката демокрация разглежда имагинерния народ като органично цяло. Тя не се крепи на доверието към безпристрастните институции, а гради светогледа си въз основа на етичния принцип, според който суверенният народ има превъзходство над всички малцинства, включително и над малцинството на политическия елит.

Второ, либералната демокрация възприема резултата от изборите като неутрален от морална гледна точка и не допуска налагане на тирания на мнозинството. Популистката демокрация сакрализира народната воля, проявена по време на избори, счита я за израз на една обща воля за приемане на законодателството и така, противно на либерализма, създава предпоставки за установяване на тирания на мнозинството, която прекрива съществуващите институционални ограничения.

Трето, основанието популизъм да бъде дефиниран като демократичен илиберализъм се дължи на това, че той стои по-близо до автократичното управление, отколкото до либералната демокрация. [9] Тази теза на Папас е формулирана доста по-ясно в негова статия, в която се прави сравнителен анализ между политическите режими на поставторитарна Гърция и на пост-тоталитарна Унгария. В текста е отбелязано, че популистката демокрация е „хибриден режим, съчетаващ характеристиките на демокрацията и на авторитаризма.“ [10] Тук тя е дефинирана като „подвид на демокрацията, при който освен управляващата партия поне една опозиционна партия (или други малки партии) са популистки.“ [11] Когато проследяваме аргументацията, развита и в монографията, и в конкретната статия, възниква следният въпрос, чийто отговор не може да бъде открит в текстовете на Папас: Щом като популизмът е илиберален, автократичен и унифицира народната воля в

противовес на принципите на политическия плурализъм, защо популистката демокрация се третира като разклонение на представителната, а отношението на популистите към пряката демокрация изобщо не е засегнато? Не по-маловажно е и питането как общата воля бива интегрирана в идеята за плуралистичното представителство. Папас отбелязва, че докато либералите считат, че избирателите трябва да упражняват контрол върху политиките, които са избрали, популистите обръщат перспективата с твърдението, че „политиките трябва да служат на избирателите.“ [12] Разбирането на популистите за същността на представителството противоречи на неговата основна функция чрез делегиране на власт да инкорпорира разнопосочните интереси и така да конструира фикцията за общата воля. Връщайки се към разликата между либералната и популистката интерпретация на резултатите от изборите, виждаме как negliжирането на тази фикция отваря пътя към установяване на тирания на мнозинството. Това от своя страна влиза в дисонанс с логиката на механизмите на представителството. Гореспоменатото допускане, че е възможно суверенният народ да има превъзходство над малцинството на управляващия елит, би следвало да проблематизира степента на съвместимост между популизма и представителната демокрация. Но остава безспорен изводът, че проявлението на подобен тип напрежения трасира пътя за налагане на авторитарната тенденция.

Успехът на ПАСОК и на ФИДЕС като популистки партии се дължи на това, че техните харизматични лидери упражняват тотален вътрешнопартиен контрол и „си поставят за цел радикалната трансформация на националната политика“, както и на активизирането на кливиджа „народ“ – „статукво“. По този начин креативните лидери благоприятстват „формирането на нови социални и политически идентичности“, използвайки поляризиращи тактики, които контрастират с умереността на либерализма. [13]

Под ръководството на Андреас Папандреу, ПАСОК се превръща в персоналистична политическа сила без вътрешнопартийна демокрация, която е подчинена на „всемогъщия лидер“. Папандреу атакува демократичните политически институции и оспорва тяхната легитимност, иска да наложи държавния социализъм, проявява непримиримост към управлението на Нова демокрация, пропагандира щедра социална политика и радикално преразпределение на разходите за здравеопазване, отхвърля проевропейската ориентация на Гърция. Целта му е не толкова да окаже влияние върху провежданите правителствени политики, колкото да дискредитира управляващата партия, за да може да се домогне до властта. [14] Стратегията на Папандреу „включва подкопаване на съществуващия институционален ред и обещание за заместването му с нова, вероятно по-добра система на властта“. [15] Социалистическият лидер говори от името на народа, владее отлично техниките на политическата комуникация, той е умел разказвач на

истории, неговият наратив конструира стандартните противопоставяния „между добрия и злия, слабия и силния, моралния и неморалния, честния и нечестния...“. [16] В този наратив доминират две дискурсивни оси: първата представя разделението на света между „доминиращия империалистически център“ и „зависимата непривилегирана периферия“; втората – конфликта между експлоатиращото статукво и онеправдания народ, чийто основен враг са външните сили. [17] Папандреу издига лозунга: „Когато ПАСОК е на власт, народът е в управлението“. Той се превръща в последователен защитник на народния суверенитет; заявява, че „не съществуват институции, а само народно управление на страната“. [18]

В Унгария ФИДЕС възниква като антикомунистическо либерално движение с колективно лидерство, което адресира своите апели предимно към младежката аудитория. На конгреса през 1993 г. обаче моделът на колективното лидерство е изоставен, а новият лидер Виктор Орбан преобръща политическия курс по посока от ляво надясно и трансформира ФИДЕС в „типична популистка партия“, която трайно започва да следва поляризиращ дискурс, става по-централизирана, повишава нивото на вътрешнопартийната дисциплина и укрепва позициите на Орбан. [19] Поляризацията обхваща всички сфери на живота. На политическо равнище разделението между два отделни лагера конструира другия лагер като противник, като диаметрална идеологическа противоположност. [20]

С укрепването на популизма в управлението опозиционните формации променят своята политическа ориентация и от привърженици на принципите на либерализма се превръщат в типични популистки партии. Така се осъществява преходът от либерална към популистка демокрация в Гърция и в Унгария, чието хронологическо развитие е проследено подробно от Папас. Крайният резултат в двете държави обаче е различен. Когато Нова демокрация побеждава на парламентарните избори през 2012 г., нейният лидер Андонис Самарас става министър-председател и под въздействието на международните кредитори се отказва от популизма. За разлика от Гърция, в Унгария разпространението на популизма не може да бъде спряно, тъй като ФИДЕС и нейният основен опонент Унгарската социалистическа партия провеждат една и съща политика, водеща до задълбочаване на поляризацията, свръхувеличение на социалните разходи и задържане на икономическия растеж. [21]

Дескриптивното изложение на процеса на установяване на популистките демокрации в Гърция и в Унгария, така както той е видян от Такис Папас, ни позволи да проследим как кливиджът „народ“ срещу „статукво“ задълбочава поляризацията и антиплуралистичните тенденции. В предходния анализ подложихме на критика тезата на Папас, че популистката демокрация е разновидност на представителната. Примерът с Андреас Па-

пандреу предоставя допълнителни аргументи в подкрепа на това твърдение: когато Папандреу атакува съществуващия институционален ред, трябва да имаме предвид, че става дума за реда, установен в рамките на политическата система на либералната демокрация, която функционира благодарение на плуралистичното политическо представителство. Самоидентификацията на популисткия лидер и на неговата партия с волята на целия народ е част от стратегията за negliжиране на принципите на представителното управление, при което гражданите оторизират различни политически сили да защитават техните разнородни интереси. Усилията на популистите са насочени към задълбочаване на поляризацията между „елита“ и „народа“ като цяло, а не между „елита“ и отделните групи в обществото. Отгук става съвършено ясно, че логиката на централния кливидж, обуславящ съществуването на популизма, влиза в диаметрално противоречие с логиката на представителната демокрация. Макар и отделно взет, примерът с ПАСОК и Андреас Папандреу е емпирична илюстрация на общите теоретични постановки, развити от Такис Папас, и изводите, произтичащи от този пример, са валидни за всички останали случаи, които са използвани за аргументация на същата теза.

Разграничението между отделните аспекти от концепцията на Папас е до голяма степен условно. Докато разглеждахме в сравнителен план либералната и популистката демокрация, във фокуса на вниманието попадна и проблемът за ролята на популисткия водач като катализатор на политическата поляризация и на процеса на дезинтеграция на доминиращото статукво. Сега остава да проследим как харизматичното лидерство рефлектира върху успеха или неуспеха на дадена популистка стратегия.

Ролята на харизматичното лидерство за развитието на популистката стратегия

Такис Папас подлага на емпирична верификация хипотезата, че „харизматичното лидерство би могло да предопредели ключови аспекти на популисткия феномен като неговата поява, развитие и относителен успех“. [22] За целта той изработва цялостна методология за изследване на харизматичното популистко лидерство на базата на система от индикатори, чрез която се опитва да оцени до каква степен европейските популистски лидери на 36 партии в 20 страни са харизматични. [23]

Папас систематизира характеристиките на обикновеното и на харизматичното лидерство. Характеристиките на обикновеното лидерство са: „деперсонализирано управление; акцент върху процедурната умереност; непрекъснатост...; йерархична организация на дейността, регулирана от общи правила...; деперсонализирани отношения между лидера и неговите подчинени...“ Основните отличителни черти на харизматичния лидер са свър-

зани със способността му „да упражнява персонална власт, като защита вътрешната партийна организация и отправя апели към своите партийни последователи“; посланията му са насочени към категорично противопоставяне и разрушаване на установения политически ред, към радикална промяна на съществуващите нагласи и светогледни разбирания. На базата на направения анализ Папас откроява две контрастни характеристики на обикновеното и на харизматичното лидерство – съответно на първото са присъщи деперсонализацията и умереността, а на второто – персонализъмът и радикализъмът. Оттук е изведена и авторовата минимална дефиниция на харизмата, разбираана като „различен тип легитимно лидерство, което е персонално и цели радикална трансформация на установения институционален ред“. [24] За наличието на лидерска харизма са изработени четири индикатора – „контрол върху партията или движението; пряка и непосредствена връзка между лидера и последователите му; подривна дейност чрез делегитимация; нов конституитивен мандат“. [25] Първият индикатор включва изграждането на силно централизирана, авторитарна, йерархична и бюрократична организационна структура, подчинена на неограничената вътрешнопартийна власт на лидера. Вторият индикатор позволява да се изследва безапелационната лоялност, демонстрирана от привържениците към техния водач, наличието на емоционален елемент във взаимодействията им с него, вярата им, че той е в състояние да изгради „нов светъл свят“. Именно този тип лоялност се превръща в катализатор на всички форми на масова мобилизация в подкрепа на харизматичния лидер. Третият индикатор се прилага за анализ на перманентните атаки срещу установеното статукво, отправящи предизвикателства пред легитимността на политическия и на правния ред. Четвъртият индикатор може да бъде използван независимо от това дали партията участва във властта, или е в опозиция. Той се отнася до формирането на нов тип светоглед, предоставящ допълнителни възможности на лидера за разширяване и „освежаване“ на легитимността му в рамките на общността. Част от инструментариума са предложенията за приемане на нова конституция, съответстваща на високите морални принципи, считани за меродавни от изразителите на споменатия популистки светоглед. Папас твърди, че ако за даден лидер стойността дори и на един от четирите индикатора е нулева, харизматичното лидерство не съществува. От тази гледна точка става ясно, че лидерите на повечето европейски популистки партии не съумяват да изградят силни емоционални връзки със своите поддръжници, не упражняват централизиран контрол върху структурата и функционирането на собствените си партии и не лансират достатъчно радикални послания, които да доведат до цялостна трансформация на демократичната политическа система. Разхлабеният контрол е препятствие пред подривните действия срещу статуквото. [26]

Радикалните политически промени стават възможни в неконсолидираните партийни системи на България и Румъния. НДСВ на Симеон Сакскобургготски, ГЕРБ на Бойко Борисов и Либералдемократическата партия на Траян Бъсеску са определени като „силно персоналистични партии, чиито лидери насочват кампаниите си срещу неефективната политическа класа, корупцията и престъпността“. Но когато влизат в управлението, те „не изпълняват предишните си обещания, не зачитат правата на малцинствата и върховенството на закона.“ [27]

Позовавайки се на Веберовото схващане, че „чистото харизматично господство е рядкост“, Папас аргументира тезата си, че популистският лидер не може да бъде перманентно харизматичен и в определен момент се стига до изхабяване и изчерпване на харизмата. Случаят с НДСВ от 2005 г. е един от многобройните европейски примери, при които след повторното влизане в управлението започва необратим процес на дезинтеграция на партията.

Емпиричните наблюдения на Папас го водят до заключението, че взаимовръзката между популизма и харизматичното лидерство е твърде слаба и „харизмата на лидера не бива повече да бъде считана за основополагаща характеристика на популизма...“ Но, от друга страна, тя има важно значение за политическия и електоралния успех на популистските формации, нарастващ правопрпорционално на нейната сила. [28]

Вече бе отбелязано, че строгите методологически ограничения, които поставя Такис Папас, крият риск от неоснователна редукция на броя на изследваните случаи на популизъм. При анализа на харизматичното лидерство този риск става особено сериозен, защото развитието на всяка една конкретна политическа ситуация създава предпоставки за невъзможност за едновременното регистриране на положителни стойности на първия и на втория индикатор. Популистските партии обикновено са силно централизирани [29] и това, което задължително ги обединява, е лоялността на техните членове към лидера. Оттук следва, че те не могат да функционират, без да се подчиняват на волята му, защото възникват като негов персонален проект. Дългият престой на една политическа сила във властта неизбежно води до намаляване и дори до изчерпване на доверието към нея и респективно към нейния лидер. Той не е в състояние да генерира нови политически идеи в смисъла на четвъртия индикатор. Ако анализираме дадените примери от България, ще видим, че „износването“ на харизмата на Борисов отдавна е факт, но въпреки това ГЕРБ запазва позицията си на първа политическа сила. Той успява да постигне популистка мобилизация в доста по-ограничени мащаби в сравнение с периода 2009 – 2017 г. Но в случай че Бойко Борисов се оттегли от ГЕРБ, партията би загубила значителна част от своето електорално влияние. Предложеният проект за нова конституция по време на антиправителствените протести от лятото 2020 г. нямаше рефор-

маторска насоченост и не формулираше различна политическа визия, а вместо това беше използван като ситуационен и мобилизационен инструмент за съхраняване на политическата стабилност. От друга страна, Борисов изпълнява успешно функциите на харизматичния популистски лидер, разгледани в предходния анализ на концепцията на Папас: създава и перманентно поддържа кливиджа между народа и неговите врагове, задълбочава политическата поляризация, катализира общественото недоволство към кабинета на „Продължаваме Промяната“ и „Демократична България“, който съществува в резултат на неговата парламентарна подкрепа, и в този смисъл до голяма степен може да се говори за проявлението на третия индикатор. Нека да се върнем към хипотезата, формулирана от Такис Папас, с която започнахме тази част от анализа. Дори и да се абстрахираме от концепцията на Папас, бихме могли да кажем, че ПП ГЕРБ е популистски феномен, който се появява, развива и постига относителен успех благодарение на лидерската харизма на Бойко Борисов. На определен етап след влизането си във властта Борисов престава да бъде харизматичен популистски лидер; освен това, в рамките на рестриктивната методология на Папас той не е и популист.

Примерът със Симеон Сакскобургготски създава още по-сериозни затруднения при верификацията на отношението теоретично – емпирично. Едва ли може да се намери пространно интервю с бившия цар, в което той да не споменава за „историческия багаж“, който носи. Статусът му на монарх по рождение релативизира общата концептуална рамка на темата за харизматичното лидерство, защото в случая проблемът с харизмата е от друг порядък и излиза извън обхвата на настоящия анализ. Поради тази причина тук ще формулираме накратко само основния извод, касаещ критическото осмисляне на тезите на Такис Папас: ако игнорираме фактите от българската история, остава релевантно твърдението, че влизането на Симеон Сакскобургготски във властта и трайното оттегляне от нея се вписва в общата теоретична и методологическа матрица. Ако вземем предвид тези факти, едва ли бихме могли да отговорим еднозначно и достатъчно аргументирано на въпроса дали партийното лидерство на Сакскобургготски в периода между 2005 г. и 2009 г. е „харизматично“, или е „обикновено“. Безспорно е твърдението на Папас, че от 2005 г. започва процес на дезинтеграция на НДСВ, но това се случва в ключов момент, когато партийният лидер е развил успешна популистка стратегия за продължаване на участието в управлението във втори четиригодишен мандат.

От всичко казано дотук можем да потвърдим още веднъж, че редукцията на случаите на харизматичното лидерство, направена от Такис Папас на базата на методологически основания, е рисковано начинание. Тя конструира идеална типология и стеснява възможностите за подбор и изслед-

ване на реалните емпирични случаи. По този начин се създават и предпоставки за игнориране на отделни ситуации, при които каузалните механизми катализират популистките мобилизации.

Каузалните механизми като фактор за развитието на популистките мобилизации

Темата за каузалните механизми е интегрална част от общата концепция на Такис Папас за популизма и нейното структурно отделяне е невъзможно, доколкото и авторът я третира комплексно в контекста на същността и функциите на популистката демокрация и на харизматичното популистко лидерство. Важно е още в началото да поставим акцент върху начина, по който тези механизми са интегрирани в методологическата рамка на изследванията на Папас, тъй като преплитанията и взаимовръзките в проблематиката предпоставят неизбежните тавтологии както в текстовете на автора, така и в настоящата статия. От една страна, трите каузални механизма (политизацията на общественото недоволство, създаването на нов кливидж между народа и неговите врагове и поляризацията) предизвикват появата на популизма и служат на партийните лидери като „ресурс за масова мобилизация на национално политическо ниво“ и като инструмент за създаване на нови популистки партии и движения. [30] От друга страна, когато вземат властта, популистите използват активно втория и третия механизъм, за да затвърдят своите позиции и за да наложат авторитарните тенденции. Механизмите не са разгледани в самостоятелен текст (глава от книга или статия), вместо това те присъстват на различни места в анализите на Такис Папас. Когато се спряхме върху разграничението между популистката и либералната демокрация, използвахме примери от case studies в Гърция и Унгария, при които популизмът е на власт. Тогава проследихме развитието на тезата на Папас, която би могла да се обобщи по следния начин: популистите (в дадения случай Андреас Папандреу и Виктор Орбан) задълбочават кливиджа народ – статукво, използвайки стандартни техники за засилване на поляризацията: враговете на народа могат да бъдат привилегированите елити, представителите на противоположния идеологически лагер, външните сили. Ролята на популистката партия е да унифицира народната воля и да се противопостави на плуралистичната либерална демокрация, която се стреми към умереност и консенсус, разбиран като контрастна характеристика на този поляризиращ дискурс. Сега ще се опитаме да представим систематично трите каузални механизма, без да диференцираме случаите на електоралната мобилизация и на участието в управлението.

Първо, популистите политизират общественото недоволство, насочват го срещу политическата система като цяло, а не само срещу доминиращите партии, и на тази база атакуват установения политически ред. Граж-

данското недоволство се радикализира поради нарастващото усещане за неравенство, несправедливост и политическо изключване. Когато демокрацията все още не е достатъчно укрепнала, политизацията на недоволството става по-удобен инструмент за популистка мобилизация, отколкото изострянето на конфликтите на класова, религиозна или регионална основа. Лидерите използват недоволството, за да изградят новата идентичност на народа. Социалната промяна става възможна в рамките на символичните граници, конструирани не от анонимната маса, а от самите лидери, за да могат да изградят политически организации, които представляват мост между символичното и колективното действие. [31] Популистският наратив е ключов механизъм, предизвикващ появата на популизма, който манипулира нараналото гражданско усещане за виктимизация, задълбочава недоволството (във всички негови разновидности – социално, икономическо и политическо) и налага универсална рецепта за спасение. В постановката на лидерите елитът играе ролята на виктимизатор, а народът – на жертва. Тази дихотомна реалност трансформира натрупалото се обществено недоволство в първоизточник на политическата поляризация. Според една интерпретация на Уго Чавес, съществуващата система трябва да се разглежда като „продукт на конспирацията срещу народа“ и да бъде разрушена чрез всеобща революция. [32]

Второ, на базата на политизацията и на манипулацията на недоволството, популистите създават нов кливидж, при който от едната страна стои народът, а от другата са ситуирани неговите врагове. Популизмът е враждебно настроен към политическата система като цяло, към отделни лидери, към партиите и към елитите. За да осъществят успешно масова мобилизация, популистите се обръщат към различни части на обществото. Апелите на Фухимори и на Чавес са адресирани към представителите на градската нисша класа от метиски или ендеогенен произход. [33]

Трето, популистките лидери се възползват от политизацията на недоволството и възникването на нови разделителни линии, за да изострят поляризацията и негативните настроения, насочени срещу статуквото.[34] Тя възниква в резултат на използваните политически стратегии. Това се дължи на обстоятелството, че популизмът не е идеология и съответно не генерира идеологически противопоставяния между лявото и дясното, а търси политически конфликти. Поляризацията става основен елемент от популистката стратегия за вземане на властта. Тя създава нов кливидж между мнозинството, съставлявано от избирателите на популистите, и либералната опозиция; става възможна само когато харизматичният лидер катализира развитието на актуалните кливиджи и чрез своите действия демонстрира незачитане на институционалния ред. [35]

Когато вземат властта, популистите предприемат три конкретни стъпки: първо, правят масови партийни назначения в структурите на държавната администрация, за да си осигурят лоялността на чиновническия апарат; второ, предприемат масирана атака срещу политическите институции на либералната демокрация; трето, променят конституционния ред, като въвеждат вертикални институционални механизми. [36]

Тук ще проследим развитието на каузалните механизми в Перу и във Венецуела.

На президентските избори през април 1990 г. Фухимори печели 39,1% от гласовете, а на втория тур е избран за президент въпреки липсата на подкрепящи го партийни организационни структури и на управленска програма. Този резултат става възможен благодарение на употребата на каузалните механизми. Изострената политическа поляризация произтича от дълбокото вътрешно разделение в перуанското общество между креолското малцинство и мнозинството от коренните жители на Перу. Расовият кливидж е основната разделителна линия, която прониква във всяка клетка от социалната тъкан. Изборната победа на Фухимори се дължи на това, че той конструира паралела между образа на хомогенния народ, игнорирайки класовите, расовите и регионалните различия, и собствения си образ на обединителна фигура, представляваща общия интерес и противопоставяща се на белия елит. [37] За съжаление, структурните дисбаланси в монографията „Популизъмът и либералната демокрация“ не позволяват да се проследи проявлението на каузалните механизми в Перу в периода, когато Алберто Фухимори е на власт. Такис Папас изключва Фухимори от анализа с аргумента „икономия на място“. [38]

Не е необходимо да навлизаме в подробностите на широкоизвестната и излагана в множество източници историческа фактология, за да маркираме развитието на каузалните механизми за популистка мобилизация и за утвърждаване на популистката диктатура, използвани от Уго Чавес във Венецуела.

В началото на мандата на Рафаел Калдера държавата се намира в състояние на тежка финансово-икономическа криза и общественото недоверие към политическите достига рекордната стойност 83,9%. Кризата катализира социалното недоволство и провокира амбициите на Уго Чавес да го трансформира в политическо. Избирателите изоставят персоналната си лоялност към традиционния елит и пренасочват предпочитанията си към Чавес и други популистки лидери, които се опитват да задоволят техните очаквания. Старата партийна система се разпада през 1998 г. Високите нива на подкрепата за Чавес се дължат на неговите амбиции „да елиминира старите партии, да сложи край на корупцията и да пренапише конституционните правила“. [39]

Новият президент извършва прехода към авторитарния режим във Венецуела. Неговата стратегия е да създаде кливидж между народа и неговите врагове, като от едната страна на този кливидж са позиционирани собствените му последователи, а от другата – либералните му опоненти. Той си осигурява легитимация на популисткия режим, създавайки система на държавен клиентелизъм, като обвързва лоялността на своите поддръжници с предоставяне на различни финансови стимули. До смъртта си Чавес успява да запази пълния си контрол върху партийната организация и върху правителствената политика, както и статуса си на харизматичен лидер. Когато президентът на Венецуела вижда, че популярността му започва да намалява, той предприема стъпки към установяване на диктатура – подкопава „институционалната законност, системата на възпиране и контрол, свободата на медиите, на опозицията и на гражданското общество“. [40]

Когато се анализира ролята на популисткия наратив като фактор за политизация на социалното недоволство, бе представено виждането на Чавес, че политическата система трябва да бъде разрушена чрез всеобща революция. Дори и без да се задълбочаваме в анализите на Такис Папас, може да се каже, че двата кръвопролитни опита за държавен преврат от 1992 г. са краен радикален пример за начина, по който лидерът на Боливарското революционно движение задълбочава поляризацията във венецуелското общество.

След като е избран за президент, Чавес прокарва промени в конституцията, разширяващи собствената му президентска власт, през април 1999 г. провежда референдум за свикване на Конституционно събрание, на който получава подкрепата на 87% от гласоподавателите, и на изборите през юли същата година печели огромно парламентарно мнозинство. През ноември е приета нова силно етатистка конституция, която съсредоточава допълнителни правомощия в ръцете на държавния глава, ограничавайки прерогативите на трите власти. Той започва да упражнява пълен контрол върху въоръжените сили, получава право да насрочва референдуми без одобрението на парламента, провежда икономическата и финансовата политика, игнорирайки волята на сената. [41] Чавес отнема автономията на част от публичните институции и нарушава в полза на държавата баланса между частните и контролираните от правителството медии, така той налага значителни ограничения върху медийния плурализъм. Инвестира над 40 милиона долара за създаване на държавна телевизия с три програми, на държавна информационна агенция и на редица други медии, които са задължени да пропагандират официалната правителствена политика. През декември 1999 г. Чавес разпуска Върховния съд и създава Върховен трибунал за правосъдие, чиито членове се избират с обикновено парламентарно мнозинство. [42]

Разгледаните примери потвърждават тезата на Такис Папас, че популистите разрушават политическата система на либералната демокрация. Кливиджът, който създават между народа и неговите врагове, се превръща в основен инструмент за задълбочаване на поляризацията. Алберто Фухимори постига първия си избран успех в момент, когато перуанската партийна система се разпада, а той реализира стратегията на типичния популистски аутсайдер. Наблюдава се известно сходство между ситуацията във Венецуела и Перу, що се отнася до факта, че Чавес и Фухимори осъществяват популистките мобилизации в своите страни на етапа на дезинтеграция на партийните системи и се възползват от създадените се политически и социално-икономически условия, за да задълбочат този процес и да приложат в действие трите каузални механизма. Въведените от тях институционални промени подкопават съществуващия конституционен ред и са безспорно антилиберални. Въз основа на анализа и дадените примери са налице основания да се направи изводът, че популистите противостоят на две от основните постижения на либералната демокрация – плуралистичната партийна система и принципа на разделение на властите.

Заключение

Концепцията на Такис Папас е проследена от три различни изследователски ъгъла: от гледна точка на разграничението между либералната и популистката демокрация, от гледна точка на ролята на харизматичното лидерство, както и от гледна точка на каузалните механизми като фактори за възникването на популизма и за успеха на популистките мобилизации. Основната ценност на тази концепция се състои в това, че тя убедително доказва, че популизмът е антилиберален и антиплурастичен, че той представлява заплаха за либералната демокрация. На темата са посветени немало научни публикации, дебатът е достатъчно широк и е добре известен на аудиторията. На този фон обаче се откроява неоспоримият принос на Такис Папас, чийто трудове се отличават с методологическа прецизност и стриктно съобразяване с отношението теоретично – емпирично. От анализа стана ясно, че така избраният подход крие известни рискове за игнориране от изследователското поле на определен набор от реално съществуващи случаи на популизъм.

Разбира се, концепцията на Папас може да бъде критикувана от разноразлични изходни позиции. Тя би могла да породить множество въпроси: Ако популистката демокрация е разклонение на представителната, популистка ли е пряката демокрация и защо този проблем не е засегнат изобщо от автора? Ако харизматичното лидерство е двигател на популистките мобилизации, защо политическата практика доказва, че и на етапа след изчерпването на харизмата лидерите продължават да привличат сравнително висока елек-

торална подкрепа; защо съществуват хоризонтални модели на популистски мобилизации; в частност защо в Аржентина перонизмът продължава да се развива десетилетия след смъртта на Хуан Перон? През призмата на типологията на политическите модели и на коалиционната теория, релевантна ли е тезата на Папас, че политическият либерализъм се стреми към постигане на консенсус? Съотносими ли са дадените дефиниции за популистка демокрация с изведените контрастни характеристики на либералната демокрация и на какво се дължи разминаването? Какво отличава популистката демокрация от авторитаризма, какви са основанията да се използва в този случай терминът „демокрация“? Къде в авторовата теоретична схема следва да бъдат ситуирани т.нар. от Маргарет Канован „популистки диктатури“, какви са основанията да им бъде отнет етикетът „популистки“?

Отговорите на тези въпроси предполагат висока степен на детайлизация на анализа, притежаване на поне част от впечатляващата ерудиция на Такис Папас, който борави свободно с особеностите на политическия контекст в широкия географски обхват на множеството case studies, както и сравнителен анализ с трудовете на други учени.

Накрая, налице са основания да се направи изводът, че концепцията на Такис Папас надгражда върху постигнатото до момента от стратегическия подход и от изследванията, посветени на отношенията между популизма и демокрацията. Тя се отличава съществено от безкрайния поток от конвенционални текстове, които се задоволяват с формулировката на елементарна работна дефиниция на понятието и произвеждат почти еднотипно съдържание.

Цитати и бележки

- [1] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 3; 5; 14.
- [2] Pappas, T. (2016). Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition, *Politics: Oxford Research Encyclopedias*, 6–8.
- [3] Pappas, T. (2016). Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition, *Politics: Oxford Research Encyclopedias*, 9.
- [4] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 43.
- [5] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 44–47.
- [6] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 57–59.
- [7] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 59.

- [8] Pappas, T. (2016). Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition, *Politics: Oxford Research Encyclopedias*, 11–13.
- [9] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 51–56.
- [10] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 4.
- [11] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 4, 1.
- [12] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 4.
- [13] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 9.
- [14] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 9–10.
- [15] Pappas, T. (2014). *Populism and Crisis Politics in Greece*. Palgrave Macmillan, 22.
- [16] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 23.
- [17] Pappas, T. (2014). *Populism and Crisis Politics in Greece*. Palgrave Macmillan, 24.
- [18] Pappas, T. (2014). *Populism and Crisis Politics in Greece*. Palgrave Macmillan, 28.
- [19] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 10–11.
- [20] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 12–13.
- [21] Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 14–17.
- [22] Pappas, T. (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations*, Vol. 23, Issue 3, 1.
- Цитирането на страниците на тази статия следва номерацията в pdf файла със свободен достъп, качен на личния профил на Такис Папас в Academia.edu, а не оригиналната номерация в *Constellations*.
- [23] Крайният резултат от изследването сочи, че само петима от тези лидери са харизматични. Pappas, T. (2016). Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition, *Politics: Oxford Research Encyclopedias*, 9.
- [24] Pappas, T. (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations*, Vol. 23, Issue 3, 2–3.
- [25] Pappas, T. (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations*, Vol. 23, Issue 3, 4.
- [26] Pappas, T. (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations*, Vol. 23, Issue 3, 3–6.
- [27] Pappas, T. (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations*, Vol. 23, Issue 3, 6.
- [28] Pappas, T. (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations*, Vol. 23, Issue 3, 9; 7–10.

- [29] Голямото изключение от тази тенденция е Партията на справедливостта на Хуан Перон с нейните исторически трансформации.
- [30] Pappas, T. (2012). *Populism Emergent: A Framework for Analyzing its Contexts, Mechanics, and Outcomes*. Working Paper TSCAS. European University Institute website, 13.
- [31] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 108–110.
- [32] as. T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 113–116.
- [33] Pappas, T. (2012). *Populism Emergent: A Framework for Analyzing its Contexts, Mechanics, and Outcomes*. Working Paper TSCAS. European University Institute website, 8–12.
- [34] Pappas, T. (2012). *Populism Emergent: A Framework for Analyzing its Contexts, Mechanics, and Outcomes*. Working Paper TSCAS. European University Institute website, 8–12.
- [35] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 213–214.
- [36] Pappas, T. (2019). *Populists in Power*. *Journal of Democracy*, Vol. 30, Issue 2, 73.
- [37] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 141–146. На друго място Папас отбелязва, че тази победа е постигната след продължителен процес на разпад на партийната система в Перу. Тя е използвана като един от важните примери в подкрепа на тезата, че популистките лидери се появяват като аутсайдери, които атакуват политическата система в периоди, когато тя се намира в състояние на криза или претърпява преустройство. Папас твърди, че „политическата криза е големият контекстуален фактор за възхода на популистките аутсайдери“. Pappas, T. (2012). *Populism Emergent: A Framework for Analyzing its Contexts, Mechanics, and Outcomes*. Working Paper TSCAS. European University Institute website, 4.
- Кризата катализира процесите на дезинтеграция, трансформациите, слабостта и ниската степен на институционализация на партийните системи. Pappas, T. (2012). *Populism Emergent: A Framework for Analyzing its Contexts, Mechanics, and Outcomes*. Working Paper TSCAS. European University Institute website, 4, 5–6.
- [38] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 190. Папас отбелязва съвсем накратко, че Фухимори разпуска Конгреса и Върховния съд на Перу (Pappas, T. (2019). *Populists in Power*. *Journal of Democracy*, Vol. 30, Issue 2, 73, и има поведение на автократ, който се опитва да разруши системата на checks and balances. Ibid. 80.
- [39] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 149–150.
- [40] Pappas, T. (2019). *Populists in Power*. *Journal of Democracy*, Vol. 30, Issue 2, 77–78,
- Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 230–231.
- [41] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 193.

[42] Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press, 200–201.

Библиография

- Pappas, T. (2012). Populism Emergent: A Framework for Analyzing its Contexts, Mechanics, and Outcomes. Working Paper TSCAS. European University Institute website.
- Pappas, T. (2014). Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, Vol. 49, Issue 1, 1–23.
- Pappas, T. (2014). *Populism and Crisis Politics in Greece*. Palgrave Macmillan.
- Pappas, T. (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations*, Vol. 23, Issue 3, 378–390.
- Pappas, T. (2016). Modern Populism: Research Advances, Conceptual and Methodological Pitfalls, and the Minimal Definition, *Politics: Oxford Research Encyclopedias*.
- Pappas, T. (2019). *Populism and Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Pappas, T. (2019). Populists in Power. *Journal of Democracy*, Vol. 30, Issue 2, 70–84.
- Pappas, T. (2019). On Populism, Planets, and Why Concepts Should Precede Definitions and Theory-Seeking. *Sociologica*, Vol. 13, Issue 21, 19–22.
- Pappas, T., & Kriesi, H. (s.a.). *Populism and Crisis: A Fuzzy Relationship*. (Pappas, T., & Kriesi, H. eds.), (pp. 303–325). *European Populism in the Shadow of the Great Recession*,

Атанас Ждребев е доктор по политология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Работи в Института за исторически изследвания към Българската академия на науките. Автор е на монографията „Популизъмът като фактор за дисфункция на политическите институции в България (2001–2018)“ и на сборника с публицистични публикации „Разпадането на политическата система в България“.

Ръкописът е изпратен на 07.02.2024 г.

Рецензиране от двама независими рецензенти: от 10.02.2023 до 20.03.2024 г.

Приемане за публикуване: 21.03.2024 г.

Manuscript was submitted: 07.02.2024.

Double Blind Peer Reviews: from 10.02.2023 till 20.03.2024.

Accepted: 21.03.2024.

Брой 59 на сп. „Реторика и комуникации“ (април 2024 г.) се издава с финансовата помощ на Фонд „Научни изследвания“, договор № КП-06-НП5/65 от 08 декември 2023 г.

Issue 59 of the Rhetoric and Communications Journal (April 2024) is published with the financial support of the Scientific Research Fund, Contract No. KP-06-NP5/65 of December 08, 2023.